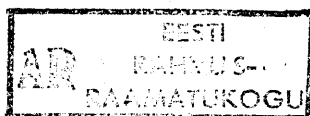

Spetsiaalne fond

EESTI KIRJANDUS

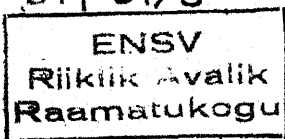
EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTHAL,
A. JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, A. KITZBERG,
J. KÖPP, J. LUIGA, J. TÕNISSON

TEGEV TOIMETAJA **J. W. WESKI**

KOLMASTEISTKÜMNES AASTAKÄIK

1918—1919
SP 5173

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1918

XIII AASTAKÄIK

№ 3—4

Ohvrivakad.

Uku vakk.

Uku ohvrialtarina esineb Uku vakk, mõnes kohas õnnevaka kshüütud, sest et sellelt vakalt mõnesugust õnne loodetakse tulevat. Tarvastust saadud teadete järele oli Uku vakk tavalisest ümargune, niime ehk pärna peergudest, mõnikord koguni tohust tehtud, pulkadest põhi all, silgukarbi sarnane kaas peal. — Teiste teadete järele täitis teisel laudkastki, harukorral praeguse vaka sarnane vakk Uku vaka kohusid. Jäärjas peeti niisugune õnevak, õigem õnekott, kõrge puu otsas: sinna viidi nagu Uku vakkagi mitmesuguseid anda. (J. Jung, Muinasajateadus II, lhk. 54.)

Uku vakk seisis tavalisest aidas ukse taga nurgas, harukorral mujal. Tarvastu teadete järele leidis muiste igast talust Uku vakk ja seda vakka pidasid kõik pühaks. Sedasama tõendab Kreutzwaldki, juure lisades, et Virumaal 1813—1814 üks saunamees luba palunud oma maja külast välja karjamaale ehitada, sest külas olla kõigil peremeestel Uku vakad, tema aga ei tahta niisuguste peremeestega ühes asuda. (Verhandlungen II, 3, l. 48.) Igas talus Uku vakka tõendab niisama J. Ruus (Kodu, 1911 nr. 2). Keegi ei julenud sinna vakka pandud ohvriandisid puutada. Vakka pandi oša kõigist söögiainetest, aga muustki, mida majas tehti ehk mida majasse toodi. Keedeti leent, liha, putru — ikka lusikatäis ehk suutäis Uku vakka, enne kui pererahvas seda toitu maitses. Kõpsetati leiba — suutäis Uku vakka. Toodi põllult viljakoormad parsile, veskilt jahu koju — ikka natuke Uku vakka. Valmistati kalja, õlut — Uku vakk pidi mõne tilga omaks pärima. Isegi viina tilgutati talle. Saadi esimest mett — kõrg rändas teatud teed. Lüpsti lehma, ei tohtinud Uku vakk ilma jääda. Valmistati võid, seesama lugu. Toodi rannast kala, üks

vähemalt pidi Uku vakka rändama. Lühidalt, kõigest põllu-, karja- ja veesaagist päris Uku vakk omale matti. Majas tehtud näputööstki nõudis ta oma „kümnist“. Kedrati lõnga — natuke lõnga jällegi vakka. Pruutidest teatakse, et need väikseid kindaid, sukki ja sukapaelu vakka viinud, et abielu õnnelikuks saaks. Pärast lapse sünnitamist viisid naised titeriided vakka.

Kreutzwaldi teadete järele käisid sigimata naised vahel kaks korda nädalas iseäralikul viisil Uku vakal ohverdamas ehk jäid mõne korra kogu ööks Uku vaka juure. (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft II, 3, l. 46). Amblast saadud teadete järele käidi iseäranis neljapäeva õhtul Uku vakal.

Rahaohvridki ei puudunud Uku vakas. Sai peremees kuskilt raha, ei tohtinud ta õnneandjat unustada. Ei ole kuulda, et keegi rupli oleks ohverdanud, aga vaskveeringid ja hõbetükid veeresid ometi Uku altarile. Hõbevalget viidi vist ainult suurema rahasaagi puhul anniks.

Üht iseäraldust ei või nimetamata jätta: Uku vakas seisis tavalisest küünalgi, kui võimalik, v a h a k ü ü n a l. Küünalt ei pandud mitte alles küünalde tegemise ajal vakka, sel puhul oli see iseenesest mõista, vaid küünal moodustas nagu osa Uku vakka. Mida selle küünlaga tehti, selle kohta ei tea rahvasuu enam seletust anda. Ju Kreutzwald kaebas omal ajal, et tal pole korda läinud selle küünla otstarbe kohta aru kätte saada (Verh. II, 3, l. 47). Omalt poolt oletaksin, et see küünal vanasti vist iseäralikkudel kordadel põles. Küünalt kutsuti „valguseks“.

Tavalisest ohverdati Uku vakale põllu- ja karjasaagi edenemise pärast. Ilmade muutmise asjuski peeti Uku vakka meeles. Arvati, et Uku vaka ohvrid ilmu võivad muuta. Sagedasti käisid põllumehed suvel Uku vakal kas vihma ehk põuda palumas, iga kord muidugi ühtlasi ohverdades. Iga ohverdaja oleks hea meelega tahtnud teada, missugune ohver Ukule kõige enam meelega pärast. Seks tarvitati iseäralikku oraaklit. H. Maasenilt Palamuselt saadud teadete järele rippus Uku vaka ligidal aidas lae all nahkrihm, hõberõngas otsas. Selle rõnga külge puuduti näpuga ja küsiti: „Mis Uku tahab? Kas liha? Kas leiba? Kas võid? Kas riiet?“ Missuguse sõna nimetamisel rõngas ennast ringi pööras, seda ainet pandi kohe Uku vakka, lootuses, et Uku siis ohverdaja soovi täidab (Jõululeht 1913 l. 10—13).

Nagu näha, astub Kraasna maarahval Uku vaka asemele ilmade muutmise palumise puhul õue kummuli pöördud tõrs, mille peale vihma- ja põuakahja viidi,

paludes, et jumal kas vihma ehk pöuda annaks (Kallas, Kraasna Maarahvas, l. 88—89). Kraasna maarahval on vist Uku nimi hoopis ununud ja üleüldine nimi jumal järele jäänud.

Kreutzwaldi teadmise järele pühitseti kevadise pööripäeva ajal iseäralikku Uku pidu järgmist viisi: „Kui öhtul enne seda sööki ja jooki valmistatud, kaeti aidas laud, tõsteti Uku vakk lauale ja pandi söögid, joogid ümberringi. Nende hulgas ei tohtinud ükski aasta anne puududa. Sellepärast seisis seal liha või kalu, leiba, kooka, tangu, kärjemett. Siis pani majaisa iga tõugu viljast mõne tera tohust torbikusse, tõstis Uku vaka kaane pealt ära, seadis tohust torbiku vakka ja surus vaka kaane jälle kinni. Ühes sellekohases laulus öeldakse:

Uku vakale vajuma,
Kaane alla kerkimaie,
Voodu kaissu paisumaie.

Teisel hommikul vara enne päevatõusu tõusis pereisa üles ja käis ilma söömata ringi ümber põldude. Leidis ta kõik viirastuseta, tuli ta rõõmsalt koju tagasi, kutsus pere kokku, kuna perenaine selle aja sees Uku vaka laualt ära viinud. Nüüd hakati sööma, kusjuures jumalalt järele jäänud roogadele armu ei antud. Pärast söömist joodi tublisti. Nimelt pidid naised sel päeval palju jooma, misläbi pidu enesele kaugelt üle ausa kombe piiride iseloomu omandas. Hilisemal ristiusu ajal said Uku pidu kombed Maarja kuulutamise päeva kommeteks. Paganusest pärit on praegune naiste komme teineteisele Maarja puna juua, et nende palged aasta otsa punetaksid (Verhandlungen, II, 3 l. 46—47). Kreutzwald näikse Uku tervise joomist hea meelega Maarja puna joomisega ühendusesse seadvat. Kahtlaseks jääb ometi, kas Maarja puna joomine tõesti Uku tervise jooki tähendab. Maarja puna juuakse maarjapäeval, vanasti joodi vist pööripäeval, Uku jooki aga kevadise külvi ajal. Salm Uku vakast tunnistab enam Kreutzwaldi oma kui rahva luuletoodet. Tarvastust J. Kala teadete järele peeti Uku püha üle kihelkonna ehk valla, kusjuures ei selgu, kas kogu kihelkond ehk vald ühiselt pidule kogus või igaüks üksikult ühel ajal oma ette pidu pidas. Viimne oletamine vististi tõenäolisem. Pidul viidi Uku vakk hiiesalusse ja ohverdati seal. Ei selgu ka, kas niisugusel puhul Uku vakast sinna kauema aja jooksul kogunud söögiained ära põletati. Oletada tuleb seda, sest vaka puhastamist toiduainetest läks tingimata tarvis. A. Heraklides teab, et Jõhvi-Kalinas igas talus Uku vakad olnud. Aasta otsa sinna kogunud annetega

viidud nad jaaniööl Uku kivile, põletatud ära. Kohe aga tehtud uus vakk asemele. Herrnhuti ajal kaevanud kolm meest Uku kivi juure augu, veeretanud ta auku, matnud maha. Kus hiiesalu puudus, viidi ohver Uku hiiepuudele. Üks niisugune leidus Tarvastu kirikumõisa kaasikus lõuna pool kõrval; teine Vooru mõisa põhja pool kõrval jõe ääres; esimene mänd, teine tamm. Nende alla viidi Uku ohvid.

Kuusalus J. Abreldali üleskirjutatud teadete järele ei tohtinud keegi Uku pühale minna, kui ta enne ei olnud Kuusalu allikal käinud ennast pesemas. Muidugi mõista maksis see nõue ainult Kuusalu rahva kohta. Ega kaugemal asujad ei võinud enne pidu Kuusalus endid pesemas käia. Kas mujal ülepea enne ükskõik missugusel allikal pesemist nõuti, jääb hämaraks.

Amblast K. Kuusikult saadud teate järele keedeti juba kaks päeva enne kevadist pööripäeva Uku pidu jaoks tarvilikud söögid-joogid valmis ja kanti aita suurele lauale Uku vaka ümber. Pööripäeva hommikul võttis peremees kana, käis kanaga kolm korda ümber põllu, veristas kana ja tilgutaskanast iga põllu peenra peale verd, et vili suvel hästi kasvaks.

A. Liiv teatab, ta leidnud Simuna kihelkonnast Rõhu ja Rahkla külast Uku vaka, aga sõda tulnud 1914 peale ja ta ei ole võinud vakka E. R. Muuseumile muretseda. Kahjuks ei ole ta nähtud Uku vaka kohta selgemat kirjeldust annud.

Professor K. Krohn astub Uku esinemise poolest Eestis kahtlevale seisukohale, siis muidugi Uku vakagi poolest. (Suomalaisten runojen uskonto, lhk. 210.) Tõttunnistada, Kreutzwaldi salmik Uku vaka kohta äratab minuski kahtlemist, mitte aga Uku vakk üleüldse ega Uku nime esinemine. Uku nime tundmist Eestis tõendab hulk kohanimesid. Kadrina Vohnjas näituseks on Uku karjamõisa ja küla. Seal arvas vana rahvas Uku asuvat ja ohverdas talle. Kadrina Vihasoo külas näidatakse jões Uku hauda, Ebavere mäe ligidal Uku aru. Kuusalus hüütakse randa Kalaneemest Ehasalu poole Ugu¹⁾ (Uku) rannaks, ranna lähedal olevat metsa Ugu (Uku) metsaks ja üht sügavat kohta seal ranna kohal meres Ugu (Uku) hauaks.

---

1) Harju ja Viru rannas räägitakse paiguti k, t, p = g, d, b välja, siis Uku asemel loomulikult Ugu.

Keila Kopelmannis tuntakse Uku talu. 1586. a. revisjon nimetab Türi kihelkonnas — valla nimi teadmata — kuskil Ukometz (Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands, VIII, 1). Suure-Jaani Kaaveres on Uku talu, niisama Rannu kihelkonnas Rannu vallas ja Puhja kihelkonnas Ulila vallas. Alatskivil Uku heinamaa ja Kolga-Jaani kihelkonnas Võisikul Uku saar. Elistveres puutume Uguri taluga kokku. Viimne kohanimi on muidugi Uku Jürist tekkinud.

Tonimäelt J. Prooseselt saadud teadete järele on Pöide kihelkonnas Ardla küla taga Ugi õu, endisest nimest „Uku õu“ tekkinud. Seal Uku õues kasvanud vanasti müristamisejumala hiis, kus nimetatud jumalale ohverdatud. — Kui Pöide Ugi õu Uku õuest tekkinud, siis ehk ka Kullamaa kihelkonnas Loodna Ugi talu Uku talust. Kas Luunja Uuga talu niisama Ukust alguse saanud, ei julge ma tõendada, niisama mitte, kas Järva Peetri kihelkonna Uuksi tõesti „Uku asemest“ tekkinud. Vanus dokumentides nimetatakse kohta Ukas (Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands, VII, 1. 413). Ukas võiks nimest Uku ase olla kokku tõmmatud, kuid kas tõesti nii sündinud, jääb küsitavaks. A. Heraklides väidab, koht kannud vanasti nime Ukukese. Ukukesest on sõnakuju Ukas raske tuletada. J. Jung teab, et Suure-Jaani Vastsemõisa Leetva küla kalmesse olla vanasti kange mees Ukolugu Peet maetud (Muinasaja teadus II, 1. 217). Esimene pool „Ukolugus“ tunnistab selgesti, et meil siin Uku nimega tegemist. Igatahes tabame Eestist peale Uku kivide mõnda Uku nimelist kohta.

Väike-Maarja kihelkonnas Äntu mõisa alal on Uguri mägi. A. Liivi teadete järele hüütud mäge vanemal ajal Uku mäeks; sinna mäele viidud Ukule uudse-
anda. Enam harukorral hüüda mõned meie päevilgi veel seda mäge Uku mäeks. Väike-Maarja rahva jutu järele ohverdatud muiste Ukule palju Ebavere mäel. Sealt lennanud Uku ära Ukutaara orgu Avispää mõisa alale, nii siis mitte Saaremaale, nagu Läti Hindrek Tharapitast kõneleb. Avispää hakatud Ukut Taara või Uku-taara nime all austama. Uku pole sellepärast tahtnud kauemini Ebavere mäel elada, et mungad sinna liig ligidale Väike-Maarja kiriku ehitanud. Ebavere mäel austamise asemel hakanud rahvas siis Ukut Uguri mäel austama, kuna viimaks ristiinimesed sellelegi austamisele lõpu teinud.

Tarvastus tuntakse isegi Uku puid. J. Kala teadete järele on üks niisugune kirikumõisa kaasiku lõuna

pool kõrval. See on vana kidur mänd. Rahvas ütleb, selle all ohverdatud vanasti Ukule. Teine Uku puu, suur tamm, kasvanud Vooru mõisa põhja pool kõrval jõe ääres. Sellele tammele seotud linta ja linikuid okste külge ja viidud muidki ohvrid. Ka Helme Leebikul kõneldakse Uku tammest. Uus peremees lasknud Uku tamme inimeste keelust hoolimata maha raiuda. Varsti tabanud õnnetus talu. Uku puu, üle nelja jala läbi mõõta, jäänud sinna maha ja seisnud veel 1899 maharaiumise paigal.

Uku vakast annab esimest korda teateid Turu piiskopp Agricola 1551, Taaveti laulude eeskõnes kirjutades:

Ja quin Keuekyluö kyluettin,
 silloin vkon malia iootijn.
 Sihen haetin vkon wacka,
 nin ioopui Pica ette Acka.
 Sijtte palio Häpie sielle techtin,
 quin seke cwltin ette nechtin.
 Quin Rauni vkon Naini härsky,
 Jalosti Vkoi pohjasti pärsky,
 Se sis annoi ilman ja Wden Tulon.

Eesti keeli kuuluks see kirjutus: Kui kevade külvi külvati, siis joodi Uku tervist. Seks toodi Uku vakk, siis jõid piigad ja eided. Siis palju häbi seal tehti, kuuldi ja nähti. Kui Uku naine Rauni tõreles, Uku tublisti põhjast sadet pahistas, see siis andis ilma ja aasta saagi.

Hiljemini kõneleb Kuopio kirikukatsumise protokoll 1670 Uku vakast. Muud teated ulatavad uemasse aega. Salmelainen jutustab, et Rantalammel kaks küla korra liisku heitsid, kes neist Uku pidu peab. Pärastpoole hakkasid mõlemad, igaüks oma ette, Uku vaku pidama. (Suomi 1852, l. 130—131.) Kevadel tapeti Ukule määratud päeval talu kõige parem lammas. Selle liha ja muud toitu pandi tohust tehtud vakka ja kanti Uku mäele. Neile lisati veel õlut, viina juure. Kõik jäi sinna ööks. Mis hommikul leiti järele jäänud olevat, selle sõid ohverdajad. Jookidest valati esmalt osa mäele, et suvi põudseks ei saaks, ja joodi siis muu osa. (J. Krohn, Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus, l. 184—185.) Kurki-joel pandi ses talus, kus Uku vakk leidis, kevadel toa katusele astja rukistega ehk otradega, lootes, et siis suvel ennem sadu tuleks. Selle peale peeti pidu, söödi, joodi ja paluti jumalat, et jumal hea ilma annaks. Nii tehti alati põua ajal enne jaanipäeva. (K. Krohn, Kotiseutu, 1910, nr. 5.) Kiteel valmistati pikaldase põua tõrjumiseks Uku vakad, täideti otradega ja pandi räästa alla sadu

ootama. Sajū kastetud otradest keedeti õlut ja seda juues kiideti Ukut saju eest. (K. Krohn, Suomalaisten runojen uskonto, I. 120.)

Ingerlased nimetavad saju pärast peetavat pidu „vakkove“ piduks. Nad peavad seda enamasti peetrija eeliapäeval, ühtlasi paludes, et müristamisejumal vilja kosumiseks neile tarviliku jao sadu annaks. (Virittäjä, 1901, nr. 6.) Ingeris korjati mõne korra mitmest perest kokku linasid Uku pidu joogi jaoks, Kurkijoel ja Rantalammel kandis iga talu korra järele pidu kulu. Pidū ise peeti Soomes väljas mäel, Ingeris õues ehk rehes. (Kotiseutu 1910, nr. 5.)

Tõnni vakk.

Uku vakaga käsikäes käib Tõnise vakk ehk Tõnni vakk, mõnes kohas põlgtusega ka tondi vakaks nimetatud, Väandra ümberkaudu koguni „Väandra küünlaks“. Tõnni vakk on Uku vaka eest ära tõrjunud ja ise asemele astunud. Kõige vanemad teated Tõnni vaka kohta ulatavad 1428. aastasse tagasi. Nimetatud aastal ilmunud meie kodumaa kirikuseaduste § 29 ütleb: „Me käsime, et enam kirikuid ja kabelid ei ehitata, kuhu püha Antoniuse ehk muude pühade pilt pannakse, ka mitte korba (vaku) ega puutüvesid, kus ohvrid alal hoitakse, iseäranis mitte linnade ja alevite juures, maanteede ääres ja põldudel; selleks on alati piiskopi iseäralikku luba tarvis.“ Küll ei nimeta see seadus Tõnni vakka nimepidi, aga et paragrahvi algusel Antoniusest = Tõnnist jutt ja hiljemini korba nimetatakse, võime kindlalt otsustada, et meil siin Tõnni vakkadega tegemist. Täitis ju 18. aastasajal mõnes kohas korb veel vaka aset; võimalik, et varem ajal palju rohkemini korba vaka asemel valmistati.

M. Aija Pärnu-Jaagupist teab, et see vakk tõnisepäeval valmistatud, A. Gärtner Pärnust aga, et kolmel neljapäeva õhtul järgemööda teinud seda vana mees ja naine videvikust koiduni, ise sealjuures ihualasti olles. A. Lembergi teadete järele ohverdanud kolmandal neljapäeva õhtul vaka tegija pahema käe nimetissõrmest kolm tilka verdki (Oma maa III, I. 93).

Vakk ise valmistati kas tohust ehk peergudest; mõnes kohas tarvitati vaka asemel kasti ehk pütti. Tõstamaalt teatakse, et vakk kuude vaheajal raiutud tamme-laudadest valmistatud.

See vakk seisis ahju kõrval nurgas lõmmude ja muu majakraami taga varjul, nii et ta sugugi võõrale silma ei paistnud. Igal pool ei peetud Tõnni vakka ometi toas, vaid mitmes kohas aidaski. Niisugusel korral pidi aida uks toa ukse suu kohal seisma, nii et toast ahjutule valgus aitagi võis paista. Alistes seisis Tõnise vakk, nagu teda seal hüüti, koguni aida trepil ehk aida kõrval ulu all. Väandras pandi Tõnni vakk jõulus lauale, teisele poole laua otsale peremehe istumisekoha vastu, et peremees igal silmapilgul vakka näeks. Kõigest, mida sel puhul söödi, pandi Tõnni vakkagi.

Pärnumaal oli enamasti igas talus oma Tõnni vakk, mujal ühine kogu külale. Ülepea on Tõnni vakk ja Tõnni teenistus ennast Viljandi ja Pärnu vahel kõige paremini alal hoidnud, kuna sellest jälgi mujalgi leitakse. Näib ometi, nagu ei oleks mujal Tõnni vakka iialgi nii rohkel mõõdul tarvitusele võetud kui Pärnumaal, ehk ta ei ole vähemalt mitte enesele seda nime omandanud.

Tarvitas kogu küla ühist Tõnni vakka, ei seisnud see enam mõne talu nurgas ega aidas, vaid kuskil väljas. Viru-Jaagupi kihelkonnas Rägavere Kantkülas oli taluaias, kivi kõrval hiis ja seal suur tõrs = Tõnni vakk, kuhu kõiksugu toiduohvrid viidi. Kose kihelkonnast teatab T. Wiedemann, Tõnise vakk seisnud metsas sanglepa põõsas, Saarde kihelkonnas rippus Tõnni vakk metsas puu otsas. O. Schantzi teadete järele pandi Tõstamaal Tõnni vakk põllul kuhugi maa sisse. Selle teatega käib teine Saarde teade käsikäes: Tõnni vakk valmistati põllule. Saju käes seistes oleks vakk ruttu mädanenud; sellepärast võeti vaka jaoks kõvemaid aineid: raudkiva ja savi. Neist valmistati ahi = Tõnni vakk. Rakvere Kaarli vallas esitas Tõnni vakka ainult „suur kivi“ küla ligidal; sinna viidi Tõnnile tõnisepäeva ööse ohvrid.

Tõnni vakas seisis kuningana Tõnni oma kuju. Tõnn isegi tehti neljapäevil, kas peergudest, pilbastest ehk puutükkidest. Puutükile katsuti inimese pea sarnane kuju anda. Et ettekujutus Tõnnist täielik oleks, pandi puutükile ehk pilpale titehilbud ümber. Tütarlaste titeriideid heideti küll mõne korra Tõnni vakka, aga mitte Tõnni selga. Seljas kandis Tõnn ikka meesterahva riideid. Vahel sai Tõnn vakka veel teisi, poisslapse titeriideid. Neid anti kellegi haiguse puhul. Titeriiete ohverdamisega Tõnnile lootis ohverdaja kadunud tervise tagasi tulevat.

Puust Tõnnide kõrval leiti ka õieti rohkem vahast Tõnnisid. Praegusel ajal raske ütelda, keda rohkem leidis, puust või vahast Tõnnisid. Vahast Tõnnide kõrvale astusid pea küünlast Tõnnid. Vahast ja küünlast Tõnnidele püüti ikka inimese pea otsa teha. A. Gärtnerilt Pärnust saadud teadete järele võeti Tõnni kehaks sagedasti kirikumebelt saadud küünlaots. Põlema süüdates tönisepäeval kasteti seda enne mõnda korda rasva sisse, arvates, mida tugevam küünal, seda vägevam Tõnn. T. Wiedemann on Kose kihelkonnast Tuhalast kuulnud, Tõnni vakk hiilganud pimedas; sealt paistnud nagu kaks silma. Rahvas usub, et hundi silmad pimedas nagu küünlad valguvad; samasuguse valguse arvas ta Tõnni vakagi omandavat.

Dr. M. Weske teadmise järele olid Tõnnid ülemad ja alamad. Kus küünal kõige vanem, sinna läksid Tõnni peremehed kokku nõu pidama; seal räägiti Tõnni tegudest, kudas ta sõpradele palju head ja vaenlastele palju kahju teinud. (Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1877, l. 40.)

Vändra pool tarvitatud koguni metallist Tõnnisid, siis päris ebajumala kujusid. Niisugused Tõnnid olid tinast, rauast, vasest. Tinast Tõnnid valati kodu. Esmalt tehti puust vorm, kellele inimese kuju sisse lõigati; siis valati vorm tina täis. Tõnn valmis. Raud- ja vask-Tõnnid telliti sepal. Kahjuks ei ole korda läinud niisugust metallist Tõnni kuju kätte saada. — O. Schantz teatab Tõstamaalt, seal pandud mõne korra ussi poeg Tõnni vakka, kus teda söödud ja kasvatatud. Tõstamaal esineb siis uss selle Tõnni kujuna, keda Vändra pool ja mujal inimese näol ette kujutatakse. Tõnise att olnud eestlaste esiisa (Aus d. inneren u. ä. L., l. 443). Ülepea esineb Tõnn maja hoidjana, karja kaitsjana, kodujumalana.

Kõige tähtsamad Tõnnid Vändras olid Võiare Sepal, Tõnisel, Põndakul, Kaavasoo lõel, Tahkuse Kiltrel.

Õige Tõnni kõrvale ilmuvad mitmes kohas veel ebata Tõnnid. Amblias kõneldakse, Tõnni tehtud järgmist viisi: Korjati hulk narusid kokku, mindi nendega kolm neljapäeva õhtut ristteele, tilgutati 3 tilka verd pahema käe nimetissõrmest peale.

J. Jung teeb Tõnni tondiks. Ta jutustamise järele ei antud Tõnni vakale = tondi vakale sugugi kõige paremat, vaid ennem kõige halvemat: kõiksuguseid riidetükka, vanu viiska ja mõnesugust tühja-tähja. Vaka nimetab ta ka korviks ja ütleb, et sellele korvile mõnes kohas „kogu“ nimeks antud (Kodumaalt VI, l. 33—34).

Türis räägitakse, neid räbalaid tulla koguni varastada. Ristteel tehtud Tõnn hakkab varsti valmistajat teenima, omanikule varandust kokku kandma. Tõnn lendab punase kuuli näol õhus; pärisnäol nähakse teda hõbesõrmuse läbi vaadates. Teisal jälle arvatakse Tõnni varandusehoidjaks; ta viibib aida salves ehk salve äärel. P. Rootslase teadete järele Võnnust jooksnud Tõnnid nagu koerad mööda tuba ja õue ja teinud mõnesugust tööd, lüpsnud perenaise lehmakki ära. Selle eest saanud perenaiselt kõik paremad suutäied enestele.

Pärnumaal Pootsis räägitakse Tõnni kõrval veel teistsugu majahoidjatest, keda vahel ka kodujumalateks hüütud. Neidki valmistatud ühest ehk teisest asjast, mõne korra isegi peerupilpast. Nagu vakk nurka, pandud pilbas kuhugi seina vahele. Niisuguselegi kodujumalale antud ohvrid. Keedeti midagi ehk tehti midagi, ikka viidi nurka pilpast ehk muust ainest tehtud kodujumalale anda. Õieti tekkinud alles annete saamise järele mõne aja pärast tõsine maja hoidja, kes niisama nagu Tõnn maja kaitsnud. Isegi nõu käidud niisuguselt kodujumalalt küsimas. Peaasi olnud uskumine. Mida enam keegi kodujumalasse uskunud, seda enam saanud ta õnnistust.

Kõik need Tõnnid langevad ometi eba-Tõnnide kilda, kellel Tõnni vakaga midagi pole tegemist. Enamasti on niisugusel korral rahvas tulihännad ja puugid Tõnniga ära vahetanud. Tõsine Tõnn istub vakas paigal ega hakka mingisugust tööd tegema, vaid laseb ennast palju enam teenida. Mitmes kohas nimetab rahvas Tõnni sellepärast ka „kodujumalaks“.

Tõnni vakka viidi Tõnnile kõigist kümnist, kui luba nii ütelda, kusjuures kümnist sõna tõsisel mõttes ei tule mõista. Tõnni vakale ohverdati kõigist söökidest, jookidest, kõigist saadustest. Mida parem kingitus, seda suurem Tõnni õnnistus. Kõpsetas perenaine leiba, esimene tükk Tõnni vakka; lüpsis lehma — esimesed tilgad Tõnni vakka; valmistas võid — esimene tükk niisama sinna. Tappis peremees looma — tükk liha ehk looma osa Tõnni vakka. Peksis reht, jahvatas vilja, käis mesipuul — ei tohtinud Tõnn iialgi ilma jääda. Tõi peremees enesele viina, soola, tubakat — pidi Tõnni vakka meele pidama. Kudusid naisterahvad kangast — lõigati otsast natuke maha Tõnni vakka. Tütarlapsed kudusid Tõnni vaka jaoks koguni väikseid kindaid ja sukki. Sai keegi raha, pidi sellestki osa Tõnni vakka viima. Raha võeti tõnisepäeval välja ja tarvitati ära. Jõukas talus kogus mitukümmend

rubla aasta jooksul Tõnni vakka. — Kevadel karja välja saates pandi iga looma karvu vakka. Niitis perenaine villu — parem villatükk Tõnnile.

Lehma esimene poeg tapeti Saardes kolme päeva pärast, verega võiti Tõnni ahju seestpoolt, liha küpsetati ahju suu ees, osa visati ahju. Lambatall tapeti, võiti rasvaga ahi, siis põletati tall. Kui laps sündis, võttis vanamoor lapse, pesi ahju suu ees, lauldes: „Kallis Tõnu, kaitse seda last kõige kurja eest!“ Vesi visati ahju ehk ahju peale, et laps kõvaks kui ahi saaks. — Külvama minnes pandi peotäis teri Tõnni vakka, heinategemise ajal ilusamad õielehed ehk kõige parem peotäis sinnasamasse, niisama linakiskumise ajal peotäis linu.

Tõnni vakale ohverdati tavaliselt neljapäivil, aga muilgi päivil peeti teda tihti mäeles. Alistes räägitakse, et Tõnni vakast tõnisepäeval toiduained söömiseks välja võetud. Muidugi mõista, võis ainult välja võtta neid, mis hiljuti pandud; kauemini vakas seisnud ained ei kõlvanud enam söömiseks. Vist maeti niisugused ained maha, nagu Pootsist teatatakse. Seal näidatakse kahe Tõnni vaka hingamiskohta, üht mõisa rehe juures punase silla kõrval, teist mõisa heinamaal. Kes nende peale maha heita, saada sügelised. Mitmes kohas põletati Tõnni vaka sisu ära. Niisugusest põletamisest jutustab ju Jürgens (Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XVIII, l. 1—9). Saarde Tõnni ahjus põletati niisama sinna viidud ohvrid. Kui sagedasti Tõnni vaka sisu ära põletati, selle kohta puuduvad kindlad teated. Suvel tuli seda vist sagedasti haisemise pärast ette võtta. Tõnni vakas-ahjus põletati vist anded iga kord, mil neid sinna iganes viidi. Mõnikord viidi käsnatuld Tõnni vakka.

Tõnisepäeval toodi Tõnni vakk nurgast ehk aidast välja tupp, sest sel päeval peeti Tõnni auks suurt pidu. Loom veristati Tõnni auks. Laud pidi kaetud olema, jõulutoidud laual seisma. Õlut ei tohtinud milgi kombel puududa; lõppes jõuluõlut, pruuliti tõnisepäevaks uut. Tõnisepäevaks küpsetati iseäralik leib „h ä r j a k a k k“. See leib pandi alles õhtul lauale ja pisteti küünal sisse. Ometi ei söödud seda leiba, vaid hoiti kevadeni, mil ta karjasele anti, kes sellest tükkhaaval loomadele jagas. Kas härjaku küünal põlema süüdati, ei nimetata. Küll aga võeti tõnisepäeva õhtul vana Tõnn ise vakast välja, kui see Tõnn küünlast oli tehtud, ja süüdati põlema. Küünal põletati täiesti ära. Pärast tehti teisest küünlast uus Tõnn.

Tuppa tuues võttis peremees mütsi peast ja teretas Tõnni: „Tere, püha Tõnn! Tere, püha Tõnn!“

Tõnni pidu ajal võis igaüks tuppa tulija lauale pandud toitu süüa. Ülepea käisid sel puhul tuttavad alati teineteise juures võõrsil, nagu Pärnu-Jaagupist teatatakse. Täna ometi keegi söödud toidu eest ei tohtinud. Vana rahvas uskus, et tänamise puhul õnnistus majast kaob. Ülepea nähti arvamine valitsevat, et laua tõsine katja sel päeval pererahvas ei ole, vaid Tõnn. Pererahvas kattis küll Tõnnile laua, ohverdas talle oma ohvri, ohver kuulus Tõnnile sest silmapilgust, sellega jagas ainult Tõnn oma ohvrist sissetulijatele. Sellepärast arvati, et pererahva ehk Jumala tänamise asemel tarvis ütelda: „Olgu Tõnn meheks!“ Sööja pidi sööma ajal selle peale vaatama, et ta laualt natuke toitu maha pillas ja niisama õlutki mõned tilgad laskis põrandale läigitada. Laualt lahkudes pidi sööja ütleva: „Kuramuse päralt, küll mekkis hea!“ Kes süües ehk juues Tõnnile midagi ei ohverdanud, sel oli õnnetust karta (Oma maa III, l. 94). Mahapillatud toitu tuleb muidugi Tõnni ohvriks arvata.

Juhtus sedagi, et mõnes kohas Tõnnile ohverdati, ilma et seal vakka oleks olnud. J. Lill ütleb mõnda niisugust kohta tundvat. Pärnu jõe silla otsa alla viis mitu küla ja valdagi Tõnnile oma anda (Rohtaias, l. 70). Sürgevere Kapstal hüütakse kolme suurt kuuske „Tõnise vaka kuuskedeks“. Nende otsas ja all puudub vakk, aga nende alla maa peale viidi mõnesuguseid anda. Ei teata enam, kas ehk vanasti puude otsas vakka ei peetud.

(Järgneb).

Mõned hiljuti ilmunud Saksa-Eesti ja Eesti-Saksa keele õpperaamatud.

Üheks selle aasta veebruarikuus sündinud poliitilise pöörde tagajärjeks oli Saksa keele üleskerkimine sõja- ja revolutsiooniaegsest seisukohast koguni valitsevale paigale. Suurelt osalt välise sunni ja tarbe, osalt ka sisemiselt Saksa kultuurile lähinemise tunde tõttu on meil Saksa keele õppimine teataval moel „hoogu“ läinud. Sellest tunnistavad igasugused ametlikud ja mitteametlikud kursused ja eratunnid, mille kuulutusi veebruarikuust alates õige sagedasti ajalehis silma puutub. Sellest tunnistab

ka suurem Saksa kirjanduse ja ajalehtede lugemine Eesti haritud ringkonnis, vanade Saksa keele õpiraamatute (Jakobsoni, Grenzsteini ja teiste) seisma jäänud ladude tühenemine ja uued trükid ja terve rea uute Saksa keele õpiraamatute ilmumine. Mõned neist on kahekeelisteks mõeldud, s. o. ka Eesti keele õppimiseks sakslaste poolt, kuna praeguste olude tõttu ka sakslastel on tarvis rohkem Eesti keelt tunda kui enne. Koguni üks eraldi Eesti keele õpperaamat sakslaste jaoks on ilmunud Dr. H. Niggoli poolt.

Kuidas tuleb Saksa keele õppimise hooguminekut meil hinnata?

Igal asjal on oma kaks külge, nii siingi. Asja eitav külg peitub kadakluse ja saksastumise edendamises, jaatav külg aga avarduvas võimaluses ennast Saksa kultuuriga lähemalt tutvustada, mis meie hariduselu arenemisele siiski kasulik võib olla. Mulle näib, et jaatav külg kaalub siin eitava külje üles: meie praeguse kultuuri- ja iseteadvuse-astme juures pole tarvis saksastamist üleliia karta. Me võime Saksa kultuuristki julgelt seda omaks võtta, mis seal suurt ja kõrget on, ennast selle mõju all kaotamata.

Võtan järgnevatel ridades minule kättesaadavad Saksa-Eesti keele õpperaamatud lühikese võrdleva vaatluse alla.

Kõige tõsisem neist on Arthur Oberlandi **Saksa keele õpperaamat iseõppijatele**. (Väljarääkimine, grammatika, õigekirjutus, kõnelemised, harjutused, kirjad, sõnastik jne., Ameerika õppeviis.) G. Pihlaka kirjastus Tallinas 1918. 296 lhk., hind 6 marka köidetult.

Raamat sisaldab algupoleel Saksa keele tähestiku, selge ja arusaadava hääldamise ja õigekirjutuse õpetuse, morfoloogia ja lühikese lauseõpetuse. Siis järgnevad igapäevasemad sõnad kategooriate järele, kõnelemised ja harjutused igapäevasemate ainete kohta, iseäranis reisi tarbeid silmas pidades.

Sellele järgneb huvitav peatükk: proovid Eesti kirjandusest saksakeelses tõlkes. Need on: Juhana Liiv: Mets kohas; Gustav Suits: Noored sepap; Anna Haava: Lapsed; Villem Grünthal: Talvine tee — kõik H(ermann) O(berlandi?) luuleväärtslikus tõlkes; siis veel Kalevipoegade võidulaulud, Rõõm ja Mure ja Isamaa ilu hoielses „Kalevipojast“, 5 Eesti muinasjuttu (Emajõe sündimine; Ülemiste järv; Virtsjärvi; Videvik, Hämarik,

Koit; Ilmarine imeseppa), lõppeks Juhan Liivi Puna-soo Mari Georg Adami tõlkes.

Sel osal on oma kirjanduseloolinegi väärtus, olgugi et see nimetatud raamatust kahjuks muu õppematerjali varju jääb. Vahest leitakse sellest siiski kord tulevikus aineid mõne Eesti kirjandusetoote saksakeeliste tõlgete antoloogia jaoks.

13 proovile Eesti kirjandusest järgneb 7 saksakeelist tõsise sisuga kirjutust eestikeelse veergtõlkega. Neile järgnevad ärikirjade proovid ja õigekirjutuse sõnastik.

Kogumulje raamatust on hea, iseäranis mõõdukalt moodsa Eesti keelegi poolest, milles mõnedki leksikaalsed ja grammatilised uuendused on vastu võetud.

Raamatul on siiski puudusi. Nii puuduvad hääldamise- ja õigekirjutuse-seaduste illustreerimiseks toodud sõnul saksakeelsed tähendused, mida kõiki raamatu lõpus leiduvast sõnastikustki ei leia. See teeb algajale palju raskusi ehk sunnib teda lihtsalt neist lehekülgedest pealis-kaudsemalt üle libisema.

Ebametoodiline on ka üle 40-leheküljelise süstemaatilise sõnastiku mahutamise õpperaamatusse, sest üksikute sõnade tuupimine on keele õppimises liiga vaevarikas ja vähe produktiivne töö: sõnad oleks pidanud järgmiste osade eeskujul harjutuslauseisse sisse põimima, millistes neid oleks võidud orgaaniliselt omandada, ühtlasi „keele vaimust“ osa saades, ja üksiksõnaliseks otsimiseks oleks pidanud tähestikulise Eesti-Saksa sõnastiku kokku seadma.

Olen ka mõne üksikmärkuse teinud raamatu kohta:

Lhk. 12: ä, ö, ü pole mitte liithäälikud: arkai-line graafika (ae, oe, ue) on siin autori eksiteele viinud.

Lhk. 69: zuwider pole mitte ‚kiuste‘, vaid ‚vastu‘.

Lhk. 75 ei ole reegel õieti formuleeritud: ‚zu‘ ei jäeta välja mitte verbide ‚wollen, können, müssen‘ jne. nimetava kõneviisi ees, vaid samade verbide kindla kõneviisi järele järgnevate verbide nimetava kõneviisi ees: ich will estnisch sprechen.

Lhk. 83: die Wut on enam kui ‚viha‘: ‚pöörasus‘.

Lhk. 86 ja 87: Der Kohl pro das Kohl ja selle liitsõnad.

Lhk. 266: die Individualität pole mitte ‚isikline, era-line, vaid ‚isik‘.

Lhk. 277: der Proletarier pole mitte ainult ‚ilma maata, kindla asupaigata inimene‘, vaid kõige pealt just ‚ilma varanduseta‘.

Lhk. 278: Die Reaktion pole mitte ainult ‚vastumõju, vastutõotus‘, vaid ka poliitiline tagasikiskumine.

Lhk. 288: der Virtuos pole mitte kunstnik-kujur, vaid pigemini helikunstnik, üleüldse ettekandev kunstnik. Lõppeks tähendan, et Dr. H. Niggoli tõenduse järele raamatu Saksa keeles Balti mõju tunduvat.

Oberlandi raamatuga on võrreldav Dr. Heinrich Niggoli poolt sakslastele Eesti keele õppimiseks ilmunud *Lehrbuch der estnischen Sprache zum Selbstunterricht*. Dorpat, Nordischer Verlag 1918, 192 lhk., hind 6 m.

See raamat pole filoloogi-eriteadlase poolt kirjutatud, kuid igatahes on ta autoril suur huvi keeleliste küsimuste vastu, mis iseäranis mitmesuguste oskussõnastikkude väljatöötamisel on avaldunud; tuletatagu meele ainult H. Niggoli toimetatud Eesti Arstiteaduslist Sõnastikku (Tartus 1914).

Selle raamatu kokkuseadmisel on aluseks olnud H. Põllu Eesti keele õpetus. Terve hulga tähelepanekuid näib autor ise teinud. Iseäranis huvitav on üksikute sõnakondade käsitlemine ja kõnekäänude rühmitamine.

Keeleuendust on rõõmustavalt palju arvesse võetud, olgugi et Aaviku viimaste ettepanekuteni pole mindud. Keele ajalugugi on paaris paigas riivatud.

Vähesed lugemispalad on õige asjakohaselt ja maitsekalt valitud. Mõõda minnes on ka Eesti rahvaluule ja „Kalevipoja“ kohta märkusi tehtud; seda oleks pidanud tegema Eesti kunstkirjandusegi kohta, vähemalt lugemismaterjali soovitades. Eestisse puutuv üleüldine kirjanduse nimekiri oleks pidanud karvapealsem olema.

Kõigi heade külgede peale vaatamata kutsub aga raamat siiski esile terve rea märkusi. Kõige pealt, raamat pole tihti küllalt teaduslik omis seletusis, vaid asub naiivse vaatleja seisukohale. Muidugi, ei saa ju praktiliselt keele õppe-raamatult kõige pealt teaduslike põhjenduste täielikkust nõuda. Seda peab lühendama, kokku võtma ja väljagi jätma, kuid selle vastu ei tohi eksida.

Üksiksõnade tuupimist ja tõlkeid Saksa keele ei või metoodilisest seisukohast soovitada.

Üksikmärkused:

Lhk. 2: Tähestikus on *z* ja *ö* kohad vahetatud.

Lhk. 6: Vene *и* on Eesti *õ*-ga võrreldes sügavam, tagapoolsem, kuid vaevalt vähem kõlav ja kinnisem.

s:i pehmust toonitades on jäänud ütlemata, et ta on kõlav, kunagi mitte nagu Vene *з* ehk Saksa *s* vokaalide vahel. See on õige tähtis: kõlav Eesti *s* tunnistab võõraist mõjudest, näit. setude juures ja osalt ka Peipsi pool ning linnades.

Lhk. 8: Palatalisatsioonist kõneldes võrreldakse Eesti umbhäälikuid Vene umbhäälikutega *z*:*i* ees, olgugi piirates. Õigem oleks olnud neid võrrelda Vene umbhäälikutega joteeritud vokaalide ees, mida keele kurgulae lähedale tõstmisel hääldatakse.

Lõin ,schlag', sõin ,ass' jne. tõlgetes on ,ich' välja jäänud, mis alguses segav on.

Loe ,liess' (ka lhk. 9), peab olema ,lies'.

Lhk. 11: Liitsõnus jäävat kummalegi poole oma rõhk. Asi pole aga siiski nii: mida kindlam ühteliitumine, seda rohkem kaob järgmise sõna rõhk; kui see täielikult alles on, siis polegi liitsõna olemas, vaid kaks iseseisvat sõna kõrvuti; vrdl. vällamaja, ,kontor' ja välla m á ja (üks kõik missugune), suurlinn ja suur linn. Harukorral kaotab esimene liitsõna rõhu: ükspähas jne.

Lhk. 13: der Sladt pro Stadt: trükiviga!

Lhk. 14: konsonantide rühmis võivad ainult *s* kahekordselt kirjutada. Kuid sedasama võib ka *m* ja *n* kohta öelda: linnlane on igatahes linlase kõrval mitmelgi puhul esinenud. Olekski loomulikum, hääldamist vastavam.

Kuldne ja hõbedane raha (lhk. 14) pole mitte Eesti keel, samuti lähevad pro minevad (lhk. 167), leivasid pro leibu (lhk. 48).

Lhk. 16: Soontaga pole mitte praeguse, vaid Läti Hindreku aegse Eesti keele vorm.

Lhk. 18: Osta raamat pole mitte acc. sing., vaid nom. sing., mis käskivas kõnes täisobjekti kaasusena esineb. Vrdl. Vene rahvakeelne надо купить книга jne. Ekslik on ka lhk. 107: üürigu korteri pro korter.

Lhk. 18, 21, 172, 173, 175: Muute-ega tuletuslõppusid ei lisata mitte genetiivi ega imperatiivi, vaid genetiiv- ehk imperatiiv- ehk selgemini — vokaaltüve otsa: kaasuste ja pööranguvormide dekloneerimine ja konjugeerimine on keelis siiski õige haruldane nähtus. Samuti ei lisata muute-ega tuletuslõppusid ka mitte nominatiivi, vaid konsonanttüve otsa.

Lhk. 19: die Endung -s-se (früher -s-sa) on eksikombed kokku juhtunud: sulgmärgid oleksid pidanud 3 rida allpool die Endung s järel seisma.

Lhk. 20: Eesti keeles puuduvad haben-sõna vaste. Aga uus omama!

Käisin ,war' on ebatäpeline (ging'), samuti ei või teda silma otsas näha ,kann seinen Anblick nicht ertragen' (lhk. 52), põhi ,Norden' (der Grund, p. o.

Boden), ida ,Nordost', p. o. kirde; lääś ,Südwest', p. o. edela (lhk. 64); oma silm on kuningas ei tähenda mitte ,glaube nur dem Augenschein', vaid ,eigener Erfahrung' (lhk. 75); ,päralt' Besitztum (lhk. 110, p. o. gehörend); kätte ,an' (lhk. 121, p. o. ,in die Hand'); ehk ,vielleicht' (lhk. 134, p. o. ,oder'); mullu, toona ,neulich' (lhk. 154, p. o. in vorigem Jahre, Sommer, kuna neulich on ,hiljuti'); ajame läbi ,es wird schon gehn' (lhk. 169, p. o. ,wir werden schon durchkommen').

Lhk. 21: linnas ja vennalt pole mitte 4-s ega 3-ski aste.

Lhk. 26, 27, 28 esineb naiivne seletus: astmevaheldusel muutuvad b v-ks, mb mm-ks jne. Ainult vaheldumisest võib siin juttu olla!

Lhk. 31, 50, 51: n. n. asehäalik part. pl. on õieti tüve, paljusemärgi ja muutelõpu kokkutõmbamise saadus.

Lhk. 34, 35, 69, 72, 73, 81 puuduvad tarvitatavad i-lised muutevormid de - te-liste kõrval.

Lhk. 38: rahvas käib ,die Leute gehn' + sõnaliselt ,das Volk geht'.

Lhk. 44: Võrdlusteoorias puuduvad eestikeelsed näited.

Lhk. 48: terasid (teri), leibasid (leibu), p. o. teri (terasid), leibu (leibasid), sest viimaseid vorme ei tarvitata pea sugugi.

Lhk. 54, 56: Kordarvude tuletussuffiks on -nda-, õigemini -nde- (nominatiivis -*ndi > -*nsi > s), mitte aga genetiivi lõpp -nda ja nominatiivi lõpp -s.

Lhk. 61: diaman t, p. o. Eesti keeli teemant.

Lhk. 71: niisama on adverb, mitte asesõna.

Lhk. 76: äke, p. o. äkke: kõva aste.

Lhk. 79: maha, suhu, päha (õigem pähe) kõrval oleks võinud nimetada ka sohu, tõhe.

Lhk. 88: Mineviku ainsuse kolmanda isiku -si muutub -is-iks konsonantide järel.

Lhk. 102, 152: lugeja, p. o. lugija; nägeja pole mitte reeglikordne vorm, vaid just nägija.

Lhk. 112: vanadus, p. o. vanus, sest tüvi pole mitte vanada-; sõna rahvavanem oli tarvitusel mitte ainult Vana-Eestis, vaid ka enamlaste aegu.

Lhk. 118: hakkada, mõttele on kirjakeeles lubamatud murdepärasused.

Lhk. 127: karvane on ,haarig', nähtavasti mitte ühenduses kare-sõnaga.

Lhk. 136: vastuolud, harilikult vastolud.

Lhk. 138: On küsitav, kas sõna *abielu* on etümoloogilises ühenduses *abi-* (*Hilfe*) sõnaga; vrld. *Soome avio*.

Lhk. 139: sõna *Issand* on tekkinud vana kirjaviisi põhjal, mis ka hingedarjastele põhjust andis *s*-tähe kõvaks hääldamiseks.

Lhk. 142: *otsa*, *otsas*, *otsast* = ,auf' akkusaatiivi ja daativiga ja ,herab'; poolt, ka poolelt ja poolest; puudub *pära*, *pärale*, *päral*, *päralt*.

Lhk. 143: *sisse*, *sees*, *seest* nominatiiv pole mitte *sisu* ,Inhalt', vaid *sise* ,das Innere'.

Lhk. 153: *ülesse*, *üleval*, *ülevalt*, ka *üles*, *ülal*, *ülalt*; *kusalegi*, *kusalgi*, *kusaltki* asemel tuleks ütelda *kuhugi*, *kuski*, *kustki*.

Lhk. 154: *-ste* pole mitte ainult murdeline, vaid ka vanakeelne.

Lhk. 155: Järjekorda tähendavate adverbide lõpp pole mitte *-ikku*, vaid *-stikku* (illatiiv *-stik-lõpulisest* sõnast), mis ka aluseks on sõnule nagu *vastastikune*, mitte *vastastikune*.

Sõnus *ridamisi*, *kordamisi* pole lõpp mitte *-isi*, vaid *-misi*, nähtavasti paljuse instrumentaalis *-mine-lõpulisest* sõnust.

Lhk. 156: Kas Eesti küll ja Ungari kellõ on mingisuguses etümoloogilises ühenduses, on mulle ebaselge.

Lhk. 162: Eesti keel olevat vaene häälsõnust. See võib õige olla peenemate meeolelu-häälsõnade, kuid igitahes mitte jämedamate hääle-järeleaimamiste kohta.

Lhk. 164: Verbide *jooma*, *loom*, *lõõma*, *sööma* mineviku kohta on öeldud, et see *i*-line on. *Õ*-häälikust pole aga juttugi.

Lhk. 175: *-kond*-liitelis sõnus puudub niisugune kui *inimkond*.

Lhk. 176: Ilmaütlevad lõpud *-ta* ja *-tu* on küll etümoloogilises ühenduses omavahel, kuid nad pole siiski mitte paralleelvormid: nende semasioloogilised funktsioonid on isesugused.

Lhk. 176, 177: Tuleb vahet teha kausatiivi ja passiivi vahel, olgugi et nende tunnismärk *-ta* nähtavasti üks ja sama on. Missuguses ühenduses on *-nda* - *-ta-ga*, pole mulle selge.

Lhk. 183: *Acc. cum inf.* tarvitatakse Eesti keeles ka *muude*, kui ainult meelelist tähelepanekut osutavate verbide järel: *ma aian teda tulevat*, *ma tõendan teda oskavat*.

Lhk. 184: Võõrsõnade esitamisel oleks pidanud rohkem eestikeelseid tõlkeid tooma. Ka sõnad, nagu demokraatia, element, kosmopoliit, separaator, statistika jne. on eestikeeliste vasteteta jäetud.

Lhk. 186: Eesti keeles olevat ühtlane õigekirjutus täielikult saavutatud. Oleks see nii!

Lhk. 188: jalgu puhata on ‚sich ausruhen‘ ainult ‚nach dem Gehen‘.

Külimet, tarvitavam külimit, ka külimatt <külvimatt.

Lhk. 189: Meile, Hundelast ‚penikoorem‘ on vist küll rahvaetümolooia. Õigem on vist Ahlqvisti seletus: peninkuulema (maa, kuhu koera haukumist vaikselt ajal kuuleb), l - r vaheldusega.

Mõned vähem tähtsad märkused olen esitamata jätnud, samuti nagu paarkümmend trükivigugi, mis aga on algajaile siiski eksitavad.

Kõige peale vaatamata tuleb siiski H. Niggoli raamatule eesõigus anda M. Neumanni omaga võrreldes¹⁾: esimene on uuskeelsem, kirjakeelsem (M. Neumann on õigekirjutuses Dr. M. Weske järelkäija) ja huvitavam.

Nimetamata autor: Räägite Saksa keelt? Kõige kergem viis Saksa kõnekeele äraõppimiseks. G. Kalla, Tallinnas 1918. Teine trükk, 96 lhk., hind 1.50 kop. (Saksakeelne pealkiri: Sprechen Sie estnisch? Praktische Anleitung zur schnellen Erlernung der estnischen Umgangssprache).

Raamat sisaldab eneses Saksa keele tähestiku, mõned märkused Saksa ja Eesti keele hääldamise kohta ja 32 peatükki süstemaatiliselt korraldatud sõnu ja kõnekääne veergtõlkes, peajasjalikult igapäevase elu ja läbikäimise, iseäranis reisimise alalt. Raamatu vigadeks on igasuguste grammatiliste märkuste, koguni sõnade artiklitegi puudus. Ilma mingi grammatikata ei saa siiski ka kõige naturaalsemgi raamatulise õppeviisi järele keelt ära õppida. Pealkiri lubab rohkem kui raamat pakub.

Nimetamata autor: Veike tõlk. Eesti-Saksa keelsed kõnelemised ühes Eesti-Saksa ja Saksa-Eesti sõnastikuga. Teine trükk, Tartus 1918, Eesti kirjastuseühisuse „Postimehe“ trükk, 32 lhk., hind 1 m. 25 penni. Saksakeelne pealkiri:

---

1) M. Neumann, Praktisches Lehrbuch der Estnischen Sprache für den Selbstunterricht, esimene trükk Tallinnas 1903. a., teine 1910. a.

Der kleine Übersetzer, Deutsch-Estnische Unterredungen mit einem Estnisch-Deutschen und Deutsch-Estnischen Wörterbüchlein.

Ka see raamatuke on mõlemapoolseks õppimiseks määratud. See on võrdlemisi hästi kokku seatud: ilma grammatikaseaduste ja vormide üleslugemiseta on siiski 32 leheküljel õppijat tegelikult tähtsamate sõnavormidega tutvustatud, samal ajal teda lühemate lausetega harjutatud. Lausete sisu on täitsa ajakohane, iseäranis maarahva ja Saksa sõjaväeliste kokkupuutumiste seisukohalt.

Üksikmärkused:

Lhk. 2: Saksa *b, d, g* hääldamisel tuleks tähendada, et need on kõlatumad, nagu Eestigi *b, d, g*, vastandiks Vene kõlavaile *б, д* ja *з*-le.

Eesti rõhu kohta oleks pidanud tähendama, et see võõrsõnus ka muil silpidel võib olla, peale esimese.

Lhk. 5: *j. n. ed. = u. s. w.* on kogu raamatukeses seletamata; tarvis algajaile.

Lhk. 8: *besser pro besser*.

Lhk. 18: *der Vefehl pro Befehl*, samuti lhk. 87: *der Vrunnen pro Brunnen*: tähtede vahetus sarnasuse tõttu.

Lhk. 20: *Achtel*, puudub artikkel.

Lhk. 24: *Sie* — tema (naisterahvas), *Teie*; puudub tähendus: *nemad*.

Lhk. 30: *die Saat'i* alg tähendus on 'külv', tuletatud tähendus 'seeme'.

Eesti keele seisukohalt peaksin soovitamateks vorme *süüakse, juuakse pro söödakse, joodakse* (lhk. 17), *kaebus pro kaebtus* (lhk. 22), *too, jener' pro to* (lhk. 31), *vanus pro vanadus* (lhk. 32).

Mõned esimeses trükis olnud eksimused ja trükivead on teises parandatud.

Nimetamata autor: **Õppige Saksa keelt!** Saksa keele iseõpetaja algajale. Väljarääkimise õpetus, grammatika ja igapäevase kõnelemise harjutused. Kerge ja lihtne õpeviis. Tallinnas 1918. J. Reimanni kirjastus, 104 lhk., hind ?

Võrdlemisi mõistlikult kokkuseatud õpiraamat, vahest liiga rohke grammatilise elemendiga harjutustega võrreldes. Ka on hääldamist liiga palju transkribeeritud. Lausetes on Eesti keeles saksapärasust tunda, iseäranis ajasõna liitvormides, mis sõnaliselt on Saksa keelest tõlgitud, kadakate murde kohaselt ('mina oleksin kutsutud saanud', 'mina olin saanud otsitud' jne.).

Üksikmärkused:

Lhk. 6: Õigem on nimetada *a-d*, *o-d* ja *u-d* taga-, *e-d*, *i-d*, *y-d*, *ä-d*, *ö-d* ja *ü-d* esihäälikuiks, kui kõvadeks ja pehmeteks.

Et *v* natuke „pehmemalt“ hääldatakse kui *f*, on vist küll suurelt osalt ainult teooria: ainult võõrsõnus hääldatakse ta *w*-na, muidu aga *f*-na.

Lhk. 7: Saksa *b*, *d*, *g* „pehme“ hääldamise kohta sama märkus, nagu „Veikse tõlgi“ arvustuselgi.

H pehmemendamiseks oleks mõnel korral õigem *jh* kirjutada kui *hj*: schprejhen, mitte aga schprehjen, dii Bühher, mitte aga dii Bühjer (lhk. 8).

Sch hääldamist oleks pidanud siiski kirjeldama, umbkaudseltki.

Lhk. 10: Eestikeelses grammatilises terminoloogias tuleks tarvitada mees- ja naissugu pro meeste- ja naistesugu.

Lhk. 39: Fridrich pro Friedrich: trükiviga.

Eksimused Eesti keeles jätan nimetamata, tähendan ainult, et siin keeleuueenduse mõju sugugi tunda pole.

S. Songi: **Leichte Deutsch-Estnische Gespräche**, Heft I. Zweite ergänzte Auflage. **Kerged Saksa-Eesti keele kõnelemised**. Teine täiendatud trükk, Võrus 1918, S. Songi trükk ja kirjastus, 16 lhk., h. 65 penni.

Ehk küll raamatuke algajaile näib määratud olevat, puuduvad selles siiski igasugused märkused hääldamise ja grammatika kohta. Ka lausete valik näib keskpärane olevat. Tõlge pole alati karvapealne; juhtub eksimusigi: Eile mit Weile = „rutta kuni veel aega“ (lhk. 9) pro „rutta pikkamisi“ (festina lente, тише ъдешь, дальше будешь); Lehre bildet die Geister = „õpetus harib vaimu“ (lhk. 6) pro „vaimusid“.

Ka Eesti keel on autoril lohakavõitu, näit. die Sense ist an der Wand = „vikat on seina küljes“ (lhk. 8) pro „seinal“ jne.

Kui autor oma „kõnelemisi“ jätkates neid hoolikamalt ei toimetata, siis rikastavad nad Saksa keele õpikirjandust ainult lehekülgede arvu poolest.

Nimetamata autor: **Unterredungen**. Ein praktischer Leitfadens der Estnischen, Deutschen und Finnischen Conversations-Sprache. Eestikeelne pealkiri: **Kõnelemised Eesti, Saksa ja Soome keeles**. Ploompuu raamatukauplus Tallinnas 1918. a., 115 lhk.

Õige hoolikalt toimetatud raamat. Võib õige kasulik olla neile, kel on juba mingisugused eelteadmised nimeta-

tud keelis, iseäranis grammatika alalt. Kas aga „ilma õpetajata ja ettevalmistamata“ neid keeli ainuüksi selle raamatu järele võib „kõnelema“ õppida, on igatahes väga küsitav.

Üksikmärkusad:

Lhk. 3: Soome *p, t, k* ei hääldata mitte karvapealt Eesti *b, d, g*:na, vaid vähe kõvemini.

Lhk. 4: Regel pole mitte ‚kava‘, vaid ‚seadus‘.

Lhk. 5: Saksa *d* ei hääldata mitte iga kord silbi lõpul *t*:na: *schädlich* ei hääldata mitte *scheetlich*, vaid *scheedlich*.

Lhk. 7: Vanade keeleteadlaste arvamiste põhjal loetakse Soome keel Uural-Altai, seega n. n. agglutineerivate keelte hulka. Uuem keeleteadus pole selle küsimuse kohta veel täisselgusele jõudnud.

Lhk. 19: *Postirong, Postzug* pole Soome keeli mitte *matkustajajuna* (reisijaterong).

Trükivigu on vähe: kõigest 3 olen tabanud.

Sama raamatu on Ploompuu hiljemini ilma soomekeelse tekstita järgmise pealkirja all välja annud:

Schnell-Lehrer. Ein praktischer Leitfaden d. estnischen und deutschen Konversations-Sprache. Saksa keele kiirõpetaja. Tarvitusekohane ja kerge abinõu ilma õpetajata ja ettevalmistamata Saksa keelt ruttu kõnelema õppida. Tallinnas 1918, 94 lhk., hind?

Tekst on täielikult muutmata, ainult sissejuhatuses on 4 lehekülge Eesti keele ja grammatika üle juure lisatud, Soome keele karakteristikata asemele. Selles võetakse õige pooldav seisukoht Eesti keeleuuenduse kohta (Reform-Estnisch).

Üksikmärkustena oleks tähendada, et vaevalt *s a d d a*, *verri*, *torre* jne. taoline transskriptsioon sakslastele õige mõiste annab Eesti *sada*, *veri*, *tore* jne. hääldamise kohta (lhk. 8).

Lhk. 9 oleks pidanud *paati* (das Boot), *tiiki* (den Teich) jne. sõnade esitamise puhul tähendada, et nad akkusatiivis seisavad.

Nimetamata autor: **Die notwendigsten Deutsch-Estnischen Gespräche.** Kõige tarvillsemad Saksa-Eesti keele kõnelemised. Pärnus 1918, P. Toomi raamatukaupluse kirjastus, 52 lhk., hind?

Üks nõrgemist omasuguste keskel. Hääldamiseõpetus ja grammatika puuduvad absoluutselt, samuti üksiksõnade artiklid. Trükivigu on üle 30. Eesti keel on saksapäranega ja oskamatu. Tihti kordub artiklina üks, laused nagu

„ma saan kohe töö juure asuma“ (lhk. 36), „ahi peab kõetud saama“ (ibid.), „odavam anda“ (lhk. 30), „kus läheb tee turule“ (lhk. 7), „esimese korra peal“ (lhk. 5) jne. Märkimised asemel tarvitatakse analoogiavormi mähed (lhk. 29), kolmanda asemel kolmandama (lhk. 42) jne.

Nimetamata autor: Schnellste Erlernung der Sprache ohne Lehrer. **Estnisch** in Estland, Livland, Kurland, Krim, Kaukasus, Wologda, Samara und Sibirien: Tobolsk, Tomsk und an verschiedenen andern Orten in Russland. Eestikeelne pealkiri kaane alveerel: Uus Saksakeele iseõpetaja. Koht? Aeg? 24 lhk., hind 2 marka.

Nähtavasti kellegi Eesti keelt mõistja sakslase kirjutatud, kel ülevaade on vanema keeleteadusliku kirjanduse kohta (kuni a. 1874) mitte ainult Soome-Ugri, vaid ka n. n. Uural-Altai keelte kohta. Uuem keeleteaduslik kirjandus näib aga talle tundmata olevat, nagu seda pikem saksa-keelne eeskõne Uural-Altai keelte kohta näitab, milles mõnedki eksiteated praeguse teaduse seisukohalt leiduvad, näit. et Samojeedi keelel 4 murret olevat: praegune teadus tunneb 5 Samojeedi keelt, igaüks mitme murdega.

Eesti keelt peab autor Uural-Altai keelkonda kuuluvaks agglutineerivaks (silbilitvaks) keeleks; praegune teadus aga ei saa veel nii kategooriliselt seda küsimust vastata.

Eesti rahvast on autor väga heas arvamises. Ta peab eestlasi paremiks põllumeesteks kogu maailmas. Ka palju jõumehi olevat eestlaste hulgast võrsunud. Eestlasi arvab autor umbes 2 miljonit olevat.

Iseäranis vaimustatud on autor Eesti rahvaluulest ja „Kalevipojast“.

Autori Eesti keel on võrdlemisi korralik, olgugi mitte vaba saksapärasustest: „saab töödud“ (lhk. 7 j. t.), „on aeg ühte tassi kohvi juua“ (lhk. 8) jne. Käänamisvead: paatis, paatid (lhk. 7), kaartiga (lhk. 13). Ebatäpise pealne on tõlge vielleicht „kõige pealt, kõige enne“ (lhk. 15), saapad („Reitstiefel“), p. o. ratsasaapad. Eile asemel kirjutab autor heile (lhk. 21).

Eesti õ:d peab autor samaseks Vene ы:ga, mis mitte karvapealt õige pole: viimane on sügavam, tagapoolsem. Saksa au loetavat nagu ou, rõhk olevat enamasti eelviimsel silbil (!) ja f loetavat kui „kõva w, hw“. Kõik see on ainult umbkaudselt õige.

Raamatu suuremaks puuduseks tuleb pidada artiklite puudumist üksiksõnul.

Sõnaraamatute väljaandmine, iseäranis suuremate, pole nii kerge, kui õpiraamatute. Selle tõttu polegi neid viimasel ajal ilmunud — peale Ploompuu-Kanni sõnaraamatu uue väljaande, mille läbivaatamisest ja täiendamisest ka Gustav Suits osa võtnud: **Tarvilik Saksa-Eesti sõnaraamat. Praktisches Deutsch-Estnisches Wörterbuch.** Tallinnas V. Ehrenpreisi trükk, 304+279 lhk., hind (ajalehtede järele) 40 marka.

Selle sõnaraamatu esimene trükk ilmus Tallinnas 1902. a., J. Ploompuu kokkuseadel ja N. Kanni täiendusel. 509 leheküljele pidi 35.000 sõna mahtuma, nagu kaanelehele oli trükitud. Uues, täiendatud trükis on aga 570 suuremat lehekülge, nii et selle sõnade arv igatahes 40.000-ni ulatab. Muidugi pole seegi kaugeltki täielik Saksa keele sõnaraamat, kuid Eesti ostjate jaoks praegu palju suuremat ja täielikumat välja anda pole vist ostjate vähesuse pärast võimalik.

Mis sõnade valikusse puutub, siis võib see ainult isikuline olla, nii et selle arvustamine asjata oleks. Igatahes puudub mõnigi väga tarvilik sõna, näit. aggressiv j. t.

Selle sõnaraamatu puudulikkus ei avaldu mitte üksikute sõnade puudumises: laiatahenduselistest sõnadest on pidanud tihti ka üksikud kõrvaltähendused ära jääma. Nende ärajätmisel pole aga alati küllalt ettevaatlik oldud: sõnal *aussprechen* puudub näituseks tähendus „hääldama“ jne. Üleüldse on sõnade tõlge mõnel korral ka vähe kohmakas.

Grammatilised märgid pole matemaatilise järjekindlusega läbi viidud: mõnigi häälikupehmemdamise, lühiduse ehk pikkuse, käände ja soo märk on ekslik (näit. *Erschöpfung*, *Erwärmung*, *inhaftieren*) ehk puudub omalt kohalt (näit. *erstgeboren*). Täitsa arusaamata on mulle Saksa diftongide esimeste häälikute märkimine pikkadena, mis ju foneetiliselt sugugi õige pole, kuna siin ju rõhuga tegemist on.

Üksikmärgused Saksa sõnade ja nende tähenduste kohta (minu märgused || taga):

Aggregatzustand, -en, f. olukord asja kõvaduse ja vedeluse kohta || *Aggregatzustand*, e†, m. aggregaatolek, aine osakeste ühendusolek.

Altvordenen, pl. esiisad || *Altvordern*.

analysieren, tr. lahutama, lahendama, üht ainet ta tundemärkidesse jaotama, uurima, analüeerima || ainet, mõistet ta eriosadeks lahutama.

angreifbar, a. küsimuses olev, riualune || küsimuses olla võiv, vastuhakata, kinnihaarata, kallaletungitav.
 Anzettellung || Anzettlung.
 Appropriation || Approbation.
 Appellánt || Appellánt.
 aufglekárt || aufgeklärt.
 Augenschein, *m.* silmanähtus || väliskuju, ülevaatus.
 ausserwesentlich a. kõrvaline, muinasjutulik (!) || ebaoluline.
 Avanacement || Avancement.
 Daguerrotybist || Daguerrotypist.
 Dublette dublett, teine trükk (!) || teine eksemplar, tükk.
 Ebbe ist in seinem Geldbeutel || Geldbeutel.
 ein Ehste || Este (lhk. 155).
 Eingeschlossenheit umbsus, kitsus, sulgumus || sulgumus.
 ekstastisch || ekstatisch.
 Erblehen päranduse jaotus (maajaotus vürstide vahel) || päranduse teel saadud riigimaa osa.
 Erwerbssweig elatusabinõu || elatusharu.
 Exzess üleannetus, kõlvatu elu, märatsus || liialdus
 Fakultativ vabatahtlik || mittesunduslik, vabavõimalik.
 föderal, föderativ ühisusline, võimuühisusline || ühenduslik, liidupärane.
 Föderation ühisuskond, riigiühisus || liitriik.
 folgerecht, folgerichtig järjekorralik, korrapäralik || järjekindel.
 Folgerichtigkeit korrapäralisus (parem: -pärasus), järjekord || järjekindlus.
 Funeralien matusepidamine || matuspidu.
 Gallophobe || Gallophobe.
 Generalität ülevus (!); kindralite kogu.
 Gruppenbilder kogupilt || Gruppenbild.
 Hausfrieде || Hausfrieде[n], -ns.
 Hermaphrodit pool meesterahvas, pool naisterahvas || hermafrodiit, meesnaine.
 Hetare || Hetäre.
 Kommando kamandus, määrus, käsk || osakond
 mingisuguses distsiplineeritud töökorralduses, kommando.
 Konföderation ühendus, ühisus, liitkond || riikideliiit.

man muss peab, on sunnitud || ollakse sunnitud.

Neuhochdeutsch nüüdne ülem Saksakeel || Uus-Kõrgesaksa keel.

Obstruktion töö seismajätmine; ummusetõbi || töötakistus (töö seismajätmine on streik!).

Okkupation äravõtmine, äravõitmine (!) || võimut alla võtmine, saamine.

Oppositionspartei vastane erakond, pahempoolne vastupaneku-erakond || (miks mitte parempoolnegi?).

Optimat ülem seisus || ülema seisuse liige Rooma riigis.

Pfaffentum, -wesen vaimulikkude võim; v. seisus || pappkond, papplus.

Priestertum preestriseisuse olud, au ehk amet || preesterkond, preesterlus.

requirieren tellima (!), otsima, nõudma || sunnikombel võtma.

Requisition tellimine (!), otsitus, nõudmine || sundvõte.

Schöngeist iluteadlane, kunstiar mastaja; kallimeelne inimene || kaunishing.

Selbstentzündung isesüttivus || isesüte, isesüttimine.

Sinekure laiseldus, laisaamet || amet vähese tööga, kuid suure palgaga.

Soldateska sõjavägi (!) || sõjaväe võimlus, valitsus.

Stalogmit || Stalagmit.

Subjektivität eradus, isedus || isikukohasus, isikuvaatesus.

Substanz olemus; aine || algollus.

Teilungsgrund jaotuse alus, j. põhjus || põhi.

Tochtersprache segukeel || sugukeel.

Trilogie üksuse sünnitav kolmsus (näidenditest jne.) || kolmikteos: kolmiknäidend, kolmikromaan jne.

Überlieferung käest kätte toimetamine; muinasloos edasijutustamine || traditsioon, pärimus, edasijutustatud muinaslood.

unausführbar võimata lõpule viia || täidesaatmata.

Unausführbarkeit võimatus || täidesaatmatus.

uneben mätlik, viltune (!), konarlik || ebatasane.

unterorden || unterordnen, alla heitma jne.

Vertheidiger, Vertheidigungsschrift || Vertheidiger jne.

Vorschlag ettepanek, esimene löök || eellök (muusikas).

Wassermann Weemees || Weewedaja.

Zusammen-nehmen ühtekuulumus (!!!), koguma.

Friedrichsham (lhk. 272 raamatu lõpus) || Friedrichshamn.

Eesti keele kohta olen teinud ligi 40 märkust. Vähem osa neist on trükivead, suurem osa keelevead; keeleuendus ja puhastus pole sellest sõnaraamatust veel kõiki vanu eksivorme välja pühkinud. Mõned neist esinevad päris kangekaelselt, näit. analoogiline ladem (6 korda) pro algupärane lade, gen. lademe. Muud märkused oleksid: kellegilt, millegist pro kelleltki, millesiki; iseäralsus, aimdus, alamsus pro iseäralsus, aimus, alamus; uhtuma (tegevik) pro uhtma; ülimusvõimline pro ülimusvõimuline; ambutav pro ammutav; purjet pro purje; vastantite pro vastandite; segenema pro segunema; tiivade pro tiibade; moodutama pro moodustama; parunikond pro parunkond; juukste pro juuste; mõtekas pro mõttekas; taatleja, taatlema pro taotleja, taotlema; sammasyõlvestik, joonestustikk pro sammasyõlvistik, joonistustikk; sisuldama pro sisaldama; kinnipaneja pro kinnipanija; nurruma pro nuruma; kestav pro kestev; maailmavaade pro ilmavaade.

Arvustatud sõnaraamatul pole tähtsust mitte üksi Saksa, vaid ka Eesti keele seisukohalt. Selles on õige rikkalikult Wiedemanni tarvitatud, mis muidugi oma jagu kaasa mõjub selles sisalduvate sõnavarade uuesti elustamisele. Kahju ainult, et pole küllalt piiri peetud vulgäärsete ja kadakliste sõnade tarvituselevõtus, nagu pürstima, munserdama, vahvärk jne., millel ju ometi eestikeelsed vasted ei puudu. Kuid mitte ainult Wiedemannist pole Eesti keele sõnu võetud. Kokkuseadjad tõendavad eeskõnes, et nad on senni seletamata sõnu „ise seletanud või nende kohta uusi sõnu loonud“ (minu harvendus). Selle tagajärjel esinebki võrdlemisi rikkalikult vähetuntud sõnu, mida Wiedemannistki pole leida: sõnaraamatut lehitsedes olen neid umbes paarisaja ümber ära märkinud. See on igatahes ilus lisa meie keele sõnavarade rikastamises.

V. Ernits.

Kirjandusline ülevaade.

„Das Geschlecht von Bruiningk in Livland. Familiengeschichtliche Nachrichten von Hermann Baron Bruiningk.“ Selle pealkirjaga raamat ilmus 1914. a. algul Riias N. Kymmeli komisjonikirjastusel, suures sõnaraamatu kaustas, 396 lhk., 23 pildiga kaunistatud.

Raamatu kirjutaja on tuttav ajaloo-uuriija, Liivimaa rüütelkonna vana arhiivi direktor parun H. Bruiningk, kes oma suguvõsalugu 17. aastasajast meie päivini kirjeldab ja seda teeb — mida kohe tahame tunnistada — kutsutud ajaloolase põhjalikkuse ja otsekoheusega, kes kuskil perekonna hülgust ebapõhjustel taga ei aja ja muud ei nõua, kui ajaloolist tõtt. Et täh. raamat meile mõndagi pakub, mis ka Eesti lugejaid huvitab, siis saavad viimased meile vististi lubama, et neid, kui ka üksnes mõne lühikese tähendusega, selle rikka sisuga tutvustame.

Kirjanik viib meid kõige pealt Bruiningkite vanast kodukohast, kuulsast kaubalinnast Lübeckist Narva, kus vana kaupmehe-perekonna võsu Heinrich Bruiningk jälle kaupmeheks saab ja seal a. 1697 raeherrana sureb. Selle pojast, kelle nimi jällegi Heinrich Bruiningk, sünd. 1675, võsuvad siis kõik need perekonna esitajad, kes Liivimaal pärastpoole tähtsale kohale saanud, ka Liivimaa rüütelkonna vastuvõtmist leidnud (a. 1742), peale selle kui nad a. 1737 enesele Austria aadelidiploomi ostnud, „mille omandamiseks muud vaja ei olnud, kui lugupeetud eluseisus, head soovitusel ja oma jagu täis olev rahakukkur“. Pealegi ei maksnud „püha Rooma riigi“ aadelikiri sel ajal mitte rohkem kui ainult 653 riigitaalrit! Austriast on Bruiningkid peale selle enesele üks inimseiga hiljemalt, a. 1780, ka vabaherra aunime ostnud, mille siis ka Vene valitsus omalt poolt maksvaks tunnistanud. Et seesuguses tiitlite ja aunimede tagaajamises pealiskaudsele, vaimuvaesele ajale tolli makstud, siin suur jagu inimlikku nõtrust ja edevat tõusikumeelt on ilmunud, seda teab kirjanik õiglaselt hinnata ja hukka mõista.

Mees, kes Bruiningkite tulevikule põhja pannud, on Heinrich Bruiningk, ülevalnimetatud raeherra Heinrichi poeg, kes a. 1675 sündinud ja peale selle, kui ta usuteadust uurinud, Narvas õpetajaks saanud. Seal on ta Põhja sõja ajal Peeter I silma puutunud, pea selle täie usalduse enesele omandanud ja selle osaliseks suure keisri surmani jäänud. See usaldus on nii suur olnud, et Peeter I koguni oma koduses asjus õpetaja Bruiningki nõu tarvitanud. Kuid tähtis, anderikas mees oli ka selle usalduse väärt. Ja see polnud mitte teenimata au, kui Peeter I a. 1710 Heinrich Bruiningki Liivimaa kindralsuperdendiks nimetas. Seda ametit on ta siis kuni oma surmani, a. 1736, raskel ja tähtsal ajal, Põhja sõja ajal ja peale seda, kõige suurema õnnistusega pidanud.

Kindralsuperdendi Bruiningki järeletulijatest huvitab Eesti lugejat kõige pealt küll nende esimene perekonna-joon: Axel Heinrich, kes Hellenurme mõisa omanikuna a. 1775 suri, selle poeg Ludolf Au-

gust, surnud 1802, ja tema järeletulev sugu. See on oma rohkete mõisate omandusega Eesti pinnal meie rahva liikmetega kõige lähemas kokkupuutumises olnud ja see kokkupuutumine on — inimlik, lahke ja sõbralik olnud — ajalgi, kus mujal üksi kepp Valus valitses. See on lahke olnud valla asunikude vastu, kellega mõisa isandatel tegemist. See on lahke olnud, otse patriarhaalne, ka nende vastu, kes otsekohesesse mõisa teenistusesse võetud. Viimse tõenduseks üks näitus ühe vana perekonna-päevaraamatu ülestähenduste põhjal.

Et minevase aastasaja algusel kodumaa heade hariduseasutuste poolest ikka veel vaene oli, on jõukamad perekonna-vanemad oma lapsi tihti väljamaa koolidesse saatnud. Nimelt Vennastekoguduse koolid olid seal heas kuulsuses. Sinna viis nüüd Lud. Aug. Bruiningki poeg Karl Axel Christer, sünd. 1782, ka oma kolm poega a. 1820 — Hennersdorffi, Herrnhuti lähedale.

Reisivankri pukil, mida neli Eesti hobust tõmbasid, on kutsari Kaarli kõrval ka Eesti teener Kusta, kuna vanemad tagumisel ja lapsed esimesel istepingil istuvad — ja kõik mõisa teenijad ja mitmed vallagi asunikud neid soojema osavõtmisega minema saavad. 18. mail 1820 sõidetakse Hellenurme mõisast välja ja 20. juunil ollakse Herrnhutis. Nii nõudis reis Liivimaalt Saksi Lausitzi terve kuu ja 2 päeva! Siin on mõnda aega „Vennaste“ lahkust maitstud. Siis aga tuli jälle kodu poole pöörata, kuna lapsed Hennersdorffi jäid.

Sealt on nad veel korraks Herrnhuti vanemaid jumalaga jätma tulnud. Kutsar Kaarel saab nüüd ülesandeks poissa, kellest üks 15 aastat, teine 11 ja kolmas 9 aastat vana oli, koolimajasse tagasi saata. Ja nüüd on Kaarel — päevaraamatu ülestähenduse järele — tee peal terve penikoorma teel „lastega ühes nutnud“. Nii pidas ta ennast otsegu perekonna liikmeks, et ta ühes vanemate ja lastega nende rõõmu ja valu jagas.

K. A. Chr. Bruiningk ise on meile juba nende ridade kirjutaja „Kodumaa kiriku- ja hariduseloost“ tuttav. Siin õpime teda kui kallimeelset inimesesõpra veel lähemalt tundma. Temas astub meile tõsine Eesti rahva eestkostja ja priiuse eest võitleja, kes Garlieb Merkelilt oma esimese priiusevaimustuse omandanud ja temaga kuni surmani heasse sõprusesse jäänud, inimlikult nii lähedale. Meie ei taha nimelt seda unustada, et K. A. Bruiningk, kui Eesti priiuse-seadust rajati ja tema selle juures ka tegev tohtis olla, omalt poolt Eesti rahvale enam on anda soovinud, kui 1819. aasta seadus on annud: priiust maaga, mitte maata! Nüisama on tema esimene olnud, et selle seaduse puudusi Liivi maapäevadel parandada. Siingi on ta enam soovinud anda, kui 1849. aasta talurahva-seadus peale tema surma on toonud. Kui palju ta vaeva näinud, et „Eesti koolmeisterite seminaar“ — Väikses Rõngus — elusse pidi astuma, ja kuis see teda kurvastanud, et kallid mõte tormidesse, mis 1841. aastaga tulid, ära kustunud, teame juba ülemalnimetatud raamatust. Siin tahame

veel nimetada, et maanõunik Karl Bruiningk kui Vorbuse mõisa omanik seal omas vallas juba 1840. aasta ümber teoorjuse ära kaotas ja vallakooli kaunisse korda seadis, nii et selle uut maja 23. augustil 1843 võidi õnnistada. Ja kui siis peale maanõuniku surma uus Vorbuse mõisa omanik ennast kohustustest tahtis vabastada, mis K. A. Bruiningk valla kasuks määranud, siis on ta lesk tõrkujat kohtu teel sundinud neid kohustusi täitma. Oli ju Bruiningkite juures vabameelsus ja rahvasõprus ikka terve perekonna asi.

K. A. Bruiningki vanem poeg Karl († 1869) on vanemale põlvele veel hästi tuttav „Palupera Bruiningk“, seesama, kelle hauda omal ajal „Wiraku Märt“ (A. K.) otsinud ja kelle heategudest Palupera ja Penuja valla rahvale tema omas Mulgi keeles kinnipandud „Postimehe“ asetäitjas, „Meie aastasaja“ 1907. a. 6. numbris kõneles. Kus selle mehe haud, kes meie rahvale nii palju head soovinud, pidi olema, jäi seekord veel küsitavaks. Uuest perekonna-raamatust kuuleme nüüd: Ka Palupera ja Penuja mõisa omanik Karl Bruiningk hingab Tartu Maarja surnuaial, Eesti vendade ja õdede keskel, kellele ta eluajal ennast niisama ligi tunnud olevat, kui tema rahvasõbraline isa, maanõunik ja Vorbuse mõisa omanik K. A. Bruiningk. Siin hingab ka Karli noorem vend, Ludolf August Bruiningk († 1891), raamatukirjutaja isa, endine Hellenurme mõisa omanik, kes a. 1850 kodumaa tolmu oma jalgadelt puistas ja pikemaks ajaks ära väljamaale asus. Sellele sundis teda ühelt poolt ta abikaasa, sünd. vürstinna Lieveni, nõder tervis, teiselt poolt perekonna vabameelne seisukoht, millel vanal kodumaal ei näinud ruumi olevat.

Oma vabadusevaimustuse poolest on L. A. Bruiningkist ta abikaasa Marie ehk veel üle olnud. Juba kesk oma teekonda väljamaale on ta seda enda vaimustust püüdnud teoga tõendada: tema on aidanud tutvat 1848. aasta Saksa vabadusevõitlejat Gottfried Kinkelit Spandau kindluse müüride tagant vabaks teha! Siis on mõneks aastaks Londonis Bruiningkite kodu lahkeks kogupaigaks olnud, kus tolleaegsed poliitilised põgenejad, kunstnikud, luuletajad, ajakirjanikud ja teised sisse ja välja käinud. Muude hulgas on seal ka tuttav Karl Schurz, pärastine Ameerika riigimees, perekonna lahkust maitsnud. Isegi Alexander Herzen on seal paar korda viibinud. Kuid Vene purustaja ja kõige vabameelsuse juures ikka veel alalhoidliku Liivi rüütli-perekonna vahel ei ole lähemat sidet võinud tekkida. See koda oli sõpradele avatud, kui L. A. Bruiningk peale oma esimese abikaasa surma († 1853) teist korda inglase miss Davy'ga abielusse astus, kuni ta Londonist lahkus ja a. 1857 — vabasse Ameerikasse asus. Sealt kaugelt on siis viimaks sellele mehele uks kodumaale ennast jällegi avanud. Nimelt on ta ema ta vanas kodupaigas kõik teinud, et pojale tagasituleku-tee sillutada. Ja siis on Aleksander Vabastaja takistused kaotanud, mis sellel sinnamaani ees olnud. 22. juulil 1857 on 6 hinge, kes uuest ilmajaost Tartusse jõudnud, maja ees peatanud, kus Karlova uulitsas L. A. Bruiningki ema asus. Siin Emajõe linnas on endine Hellenurme mõisa

omanik siis oma viimised eluaastad mööda saatnud, kuni ta 13. jaan. 1891 hingama läks. Tema abikaasa Elisabeth, keda meie pikemat aega igal pool näha võisime, kus kristlik heategevus heldeid südameid ja lahkeid käsi tarvitas, lahkus mõne aasta eest siit ilmast. L. A. Bruiningki hauakivi Tartu Maarja surnuaial kannab üksi ta risti- ja perekonna-nime. Seisust tähendavad märkused „von“ ehk „Baron“ puuduvad. See on tema enese soovil sündinud.

Nii pakub meie täh. kirjatöö palju enam, kui muidu kitsarajalisest perekonna-raamatust võiksime oodata. Ta viib meid Peeter Suurest meie päivini enam kui ükskord ajajärkudesse, kus ajaloolised otsused langenud, võitluseväljale, kus inimesesoo pühamate varanduste pärast on võideldud. Perekonna-raamat on ka nimelt oma allikate ja lisade poolest rikas. Nende hulgas ei puudu eestikeelsedki. Nii huvitav Hellenurme perekomeeste tänuaadress L. A. Bruiningki perekonnale, millega nad seda 21. aprillil 1850 austasid, kui see väljamaale asus, ja „Viraku Märdi“ ja „Mulgi Mihkli“ kirjavahetus endises „Meie Aastasajas“ aastalt 1907 Bruiningkite seisukoha kohta Eesti rahva vastu. Kodumaa kirikuloo uurija leiab siit pealegi veel uusi teateid „Vennaste koguduse“ kohta, kellele Bruiningkid igal ajal lähedal seisnud.

Kõige selle juures saab Eesti lugejale iseäranis huvitav see rohke hariduselooline materjaal olema, mis seda teed valgustab, millel meie rahva vabanemine on edenend ja kuis siin Bruiningkite perekonna esitajad ta liikmetele on püüdnud olla — mitte valjuks isandaks, vaid lahkeks sõbraks ja vennalikuks toetajaks. Võiksime selle kohta pikema peatüki kirjutada, mille pealkiri peaks olema: „Bruiningkite osa Eesti vabastamiseloos“.

Et ka raamatu kirjutaja ise, keda ta elutöö meie rahvast kaugemale, ta vaiksesse teadusemehe uurimisetuppa, on sulgunud, oma vanemate vaimu on jaganud, meie rahva ainelisest ja kultuurilisest edenemisest ikka ennast on rõõmustanud, selle tõenduseks siinkohal ainult järgmine märkus:

Hermann Bruiningk on omal ajal Mihkel Weskega ühes Tartu gümnaasiumi klassis õppinud ja on talle kõigiti lähedale astunud. Ta on teda tihti ka oma kotta külalisena viinud, et temale Inglise keelt, mida tema kui oma teist emakeelt kõneles, õpetada. Nagu ta enese poolt, on ka terve Bruiningkite perekonna poolt edasipüüdvale Eesti nooremehele lahkesti vastu tulnud. See pole — et ka seda nimetada — ainult ühele mehele mitte meeldinud, selleaegsele Bruiningkite — Eesti teenrile! Kui siis mõne aasta järele Weske väljamaalt tagasi tulnud, püüdnud H. Bruiningk vana tutvust uuendada ja talle jälle läheneda. Kuid see pole enam korda läinud. Weske on tema eest ennast kõrvale hoidnud. Et see nii võis tulla, on võimalik neil seletada, kes lähemalt teavad, kuis M. Weske elu peale ta väljamaalt tagasitulekut kujunes, kes neid sündmusi mäletavad, mis 1877. aasta ümber Tartu seltskonna ja meie terve kodumaa liikuma panid.

M. Lipp.

Toimetusele saadetud kirjandus.

- Kalender ehk tähtraamat 1918. aasta peale. XXXVIII aastakäik. Tallinnas 1917, trükitud August Mickwitz'i kirjadega. 40 lhk.
- Evang.-Lutheruse usu kogudustele Vene riigis Usupuhasdamise 400-a. juubelipühaks (1517—1917) 18./31. oktoobril. Aug. Mickwitz'i trükk Tallinnas 1917. 8 lhk.
- Ristirahva Kalender 1918. aasta peale. XXXIX aastakäik. Tallinnas 1917. Aug. Mickwitz'i trükk. 84 lhk.
- Martin Lutheruse Raamat Ristiinimese vabadusest. Eestistanud A. Hoffmann, Jakobi õpetaja. Tallinnas 1917, trükitud Õpetajate Ühisuse kirjastusel. 16 lhk. Hind 20 kop.
- Usuisa mälestuseks. Peatükk Dr. M. Lutheri sisemisest arengemisest. Kirjutanud H. Põld, Kose õpetaja. Tallinnas 1917, trükitud Eestimaa Õpetajate Ühisuse kirjastusel. 78 lhk. Hind 1 rbl.
- W. H. Osborne. Õnneotsijad. Ameerika kriminaalromaan. „Teaduse“ kirjastus Tallinnas 1917. 120 lhk. Hind 1 rbl.
- Fr. Viller. Must teemant. Kriminaalromaan Norrast. „Teaduse“ kirjastus Tallinnas 1917. 131 lhk. Hind 1 rbl.
- Kohalik omavalitsus demokraatlistel alustel. W. W. Pogoski. „Teaduse“ kirjastus Tallinnas 1917. 16 lhk. Hind 20 kop.
- Professor M. Reissner. Mis on demokraatline vabrik? „Teaduse“ kirjastus Tallinnas 1917. 16 lhk. Hind 20 k.
- Viimane verine tsaar Venemaa troonil. „Teaduse“ kirjastus Tallinnas 1917. 48 lhk. Hind 60 kop.
- Naistehaigused. Haiguste kirjeldused, juhatused ja arstirohud haiguste ravitsemiseks, valuta sünnitamine. 51 pildiga. Naistehaiguste ja Tallinna linna külgehakkavate haiguste haigemaja ülemarsti Dr. J. Masing'i toimetusel. Teine trükk. Tallinnas 1917. „Teaduse“ kirjastus. 144 lhk. Hind 2,50 kop.
- Suguhaigused. Kudas nende eest hoida ja arstida. Mõjukad rohud ja asjatundlikud juhatused. Prof. Dr. Paul Asch'i, prof. Ernest Finger'i, Dr. F. Fromme, Dr. Edm. Lesser'i, Dr. M. Schniereri j. t. järele. „Teaduse“ kirjastus Tallinnas 1917. 48 lhk. Hind 1 rbl.
- A. Leppik-Parasmaa kirjatööde II anne: Lihtsad laulud. (Katsed). E. Hunt'i trükk Viljandis. 16 lhk. Hind 25 k.
- Marie Under; Sonetid. „Siuru“ kirjastus Tallinnas. MCMXVII. „Ühiselu“ trükk. 62 lhk. Hind 2 rbl. ja 250 kop.
- Arthur Adson: Henge palango. „Siuru“ kirjastus Tallinnas 1917. 46 lhk. Hind 2 rbl.
- Siuru I. Kirjanikkude ühingu „Siuru“ kirjastus Tallinnas 1917. 152 lhk. Hind 5 rbl.
- Hirmu ja õuduse jutud VIII. Sisu: H. H. Ewers — Tofaarmõrsja; E. A. Poe — Tõsiasjad herra Waldemari juhtumuses. Keelelise uuenduse kirjastik nr. 19. Kirjastus „Reform“ Tartus, 1917. 52 lhk. Hind 65 kop.
- A. H. Tammsaare. Varjundid. Novell. Osatühisus „Noor-Eesti“ kirjastus Tartus, 1917. 132 lhk. Hind 3 rubla.

Eesti Kirjanduse Seltsi kuukiri

„Eesti Kirjandus“

jätkab 1918. a. oma ilmumist senisel kujul, J. W. Weski tegeval toimetusel.

Tellimisehind: 12 rubla aastas.

„Eesti Kirjanduse“ seniseid aastakäikusi, peale I (1906), III (1908) ja XI (1916) on toimetusel veel tagavaral. Nende hinnad:

II aastakäik (1907) 60 kop.
IV—X „ (1909—1915) à 5 rbl.
XII „ (1917) 8 rbl.

Oma kirjastuseladust soovitame järgmisi raamatuid:

Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus. 2 jaos. Hind 8 rbl.

Jakob Tamme Lugulaulud. Hind 2 rbl.

Mitte väes, vaid tões. Valitud kogu L. Tolstoi juttusid, tõlkinud K. Leetberg. Hind 3 rbl.

V. Ridala, Anna Haava 50-aastase sünnipäeva puhul. Hind 90 kop.

Dr. Mihkel Weske 25. surmapäeva mälestuseks. Hind 90 k.

Joh. Aavik, -line ja -lik lõpulised omadussõnad. H. 80 k.

Joh. Aavik, Nominatiivsed liitumised. Hind 60 kop.

J. Jõgever, Käänamise ja pööramise tabelid Eesti kirjakeeles. Hind 1 rbl.

Matemaatika sõnastik. Teine täiendatud trükk. Hind 60 k.

Keemia sõnastik. Hind 60 kop.

Maadeteaduse sõnastik. Hind 60 kop.

Tellimiseadress: Tartu, Eesti Kirjanduse Selts. Saksa keeli: Dorpat, Estnische Literarische Gesellschaft. Seltsamal adressil tuleb ka seltsi liikmemaksu õiendada. Liikmemaksu suurus 1918. a. 5 rbl., eluaegne (ühikordne) liikmemaks 75 rbl.

Hinnad on vanas tsaarirahas arvatud.

Eesti Kirjanduse Selts.

Vastutav toimetaja ja väljaandja **J. W. Weski.**

„Postimehe“ trükk, Tartus.

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOOGU
AR